

STRIDEN OM FOLKHEMMET – RUMSLIGA MOTIV I VALRÖRELSE- RETORIKEN 1921

Af Magnus Gustafson

I denna artikel diskuteras hur begreppen hem och folk kommer till uttryck i valrörelseretoriken i riksdagsvalet 1921 när kvinnor för första gången kan kandidera och rösta.

“**D**et är den stora uppgiften för en ärlig demokratisk politik att göra samhället till det goda medborgarhemmet.” “Det måste en gång bli så, att klassamhället Sverige avlöses av folkhemmet Sverige.” Så sa socialdemokraten Per Albin Hansson i sitt klassiska folkhemstal som han höll den 18 januari 1928 i riksdagens andra kammare.¹ Begreppet folkhem blev på 1930-talet liktydigt med en samförståndspolitik där det framtida, rättvisa och jämlika samhället skulle utjämna skillnaderna mellan fattig och rik och upphäva klasskampen. Folkhemmet som metafor är en sammansättning av begreppen folk och hem.² *Folk* låter sig i den historiska kontexten förstås i termer av nationalistisk retorik, som en strävan att samla medborgarna kring en svensk identitet. Frågan är vilken betydelse begreppet *hem* fick i detta sammanhang.

Slutet av 1800-talet och början av 1900-talet kan beskrivas som en övergång från land till stad, eller från jordbruks- till industrisamhälle. Många kände sig rotlösa i de framväxande fabriksstädernas hyreskaserner och nationalismen kom att fungera som ett substitut för den förlorade gårds- eller by-

gemenskapen.³ Den nationalromantiska historievurmen med sitt storsvenska program blev, menar historikern Åsa Linderborg, en av makthavarnas strategier för att bibehålla initiativet och undvika öppen klasskamp i en tid när den snabbt växande arbetarklassen organiserade sig politiskt och fackligt med målet att skapa ett socialistiskt samhälle där produktionsmedlen skulle omvandlas till samhällelig egendom, vilket av vissa betraktades som ett direkt hot mot den privata äganderätten.⁴

Den europeiska arbetarrörelsens framväxt sammanföll med den moderna nationalstatsbildningens genombrottsperiod och det svenska socialdemokratiska partiet utvecklade redan från började en egen form av nationalistisk ideologi, även om falanger inom rörelsen, som inte stod för den reformistiska vägen, var skeptiska mot denna tendens.⁵ Frågan om medborgarskap och politisk representation krävde att partiet tog strid om nationen.⁶ Mot de konservativas folkbegrepp – folk som försvar för land och nationella värden – ställdes Socialdemokraternas folkbegrepp – folks lika rätt till en social standard.⁷

Även andra politiska rörelser som arbetade för en utvidgning av medborgerliga rättigheter utnyttjade de nationalistiska strömningarna. Bland dessa kan nämnas den borgerliga rösträttsrörelsen, LKPR, Landsföreningen för kvinnans politiska rösträtt. Som politiska medborgare, menade de, skulle de inte bara kunna motverka krig mellan nationer utan också konflikter inom nationen genom att överbygga och motverka klasshat och förmedla fosterlandskärlek mellan generationer.⁸

Hemmet förändras

Liksom *folk* var även *hem* ett aktuellt och laddat begrepp i det begynnande industrisamhället. Förutom att hemmet är en svärfångad och allmänmänsklig symbol som har med drömmar och minnen att göra kunde det också rent konkret kopplas till omvälvande samhällsförändringar. De förindustriella arbetarna – gesäller och pigor – hade varit bundna till hantverksmästarens hus-håll. De var oftast inte gifta. För den växande industrins fria arbetare fanns däremot inget hinder för att bilda familj och många arbetare gifte sig. Den familj som uppstod var inte grundad på något gemensamt arbete och den hade ingen egendom. De skiftande arbetsförhållandena medförde att fadern periodvis vistades utanför familjen. Inom arbetarskikten blev det också allt mer gängse att leva i inofficiella förbindelser.

Bland hantverkare och bönder var familjen av tradition en produktionsenhet, en arbetsgemenskap. Mästarens hem var verkstad där gesäller och lärningar, mästare, hustru och barn levde och arbetade sida vid sida. Under 1800-talet förändrades denna familj till följd av hantverkets tillbakagång.

Storhushåll blev allt mindre förekommande i städerna. Den ökande gruppen industriarbetare ingick inte i arbetsgivarens hushåll. Mästarens hem var inte längre centrum och arbetet flyttade ut i särskilda lokaler, verkstäder och fabriker.

Därmed övergick familjen från att vara en produktionsenhet till att i första hand bli en konsumtionsenhet, en plats för att äta, sova och sätta barn till världen. Situationen förändrades främst för kvinnan och barnen. Både i bonde- och hantverkarfamiljen medverkade kvinnan i arbetslivet och hade en relativt självständig ställning. I den borgerliga konsumtionsfamiljen reducerades kvinnans uppgifter till att föda barn, ha uppsikt över barnens vård och stimulera mannen. Kvinnans vårdande uppgifter var av avgörande betydelse för den borgerliga familjen. Medan mannen planerade barnens, i första hand sönnernas, utbildning och yrkesverksamhet skapade kvinnan psykologisk beredskap för denna yrkesverksamhet.

Med den agrara ekonomins nedgång följde att relationen mellan makarna förändrades. I jordbrukarfamiljen hade föräldrarna ofta valt makar åt sina barn. Äktenskapet hade betraktats som en ekonomisk förening. Kärlek hade varken varit ett krav eller ett ideal.⁹

Det förlorade paradiset

Egnahemslånen, som riksdagen beslutade om år 1904, låg till grund för den expansiva jordbrukspolitik som skulle komma att känneteckna de följande decennierna. Syftet var att öka antalet småjordbruk och ge fler möjlighet att bli bofasta på egen jord. Att reformera de många små hemmen runt om i landet var det långsiktiga målet.¹⁰ Enligt Ellen Key stod det riktiga Sverige att finna på landsbygden. Hon ställde det sunda lantlivet som livsform mot den osunda industristaden. Det rödmålade trähuset på landsbygden blev ett uttryck för svensk identitet.¹¹ I de städer som växte fram fanns det, ansåg Key, behov av att föra in skönhet i hemmen och kvinnans roll var att "av bostaden göra ett hem".¹² Kvinnan stod för känslor och kärlek, omvårdnad och fostran, medan mannen var tanke och handling.¹³ Det framtida samhället skulle genom kvinnans inflytande – i synnerhet efter det att hon erövrat rösträtt – bli ett folkets hem, som karakteriserades av samma hänsyn och förståelse som gällde i det lilla hemmet, som var kvinnans traditionella ansvarsområde, menade Ellen Key.¹⁴ Den borgerliga rösträttsrörelsen, LKPR, utnyttjade föreställningarna om hemmet som det förlorade paradiset som kunde återerövas. Kvinnan kunde i deras retorik representera det goda hemmet som hade gått förlorat i den nya tiden.¹⁵

Socialdemokraterna utvecklade ett eget småbrukarvänligt alternativ som

svar på den borgerliga egnahemsrörelsen. Partiledaren Hjalmar Branting erkände i en tidningsartikel år 1907 att teorin om jordegendomens koncentration och stordriftens överlägsenhet varit felaktig. Han medgav att han hade underskattat det lilla jordbrukets livskraft och insett att det var en driftform som hade en "stor framtid för sig" med "dess möjligheter till intensiv kultur".¹⁶ Fyra år senare, 1911, antog partiet ett jordprogram som innebar en kompromiss angående småbrukarna som skulle få brukningsrätt och besittningsskydd – men inte äganderätt – till sin mark medan storböndernas och godsägarnas gårdar skulle förvandlas till statliga jordbruk. Även om det fanns en valtaktisk dimension att utöka väljarunderlaget efter att rösträtten vidgats ett par år tidigare byggde det nya programmet också på en ideologisk slutsats om att småbönder och arbetare stod på samma sida i klasskampen.¹⁷

Ämnet för denna artikel är valrörelseretorik i tidningspressen vid riksdagsvalet 1921. Mellankrigstiden räknas som en guldålder för den svenska dagspressen och tidningarna var viktiga som instrument i den politiska opinionsbildningen.¹⁸ Även om det vad gäller politiska tal inte är fråga om att de återges i sin helhet – det är snarare fråga om referat – så utgör detta material en viktig källa när det handlar om att förstå hur valrörelseretoriken faktiskt såg ut. Rumsliga motiv, eller rumsliga metaforer, och deras retoriska funktion kopplad till klass och kön utgör fokus i undersökningen. Bland de nytilkomna väljarna var kvinnorna i majoritet.¹⁹ Hemmetaforiken, eller hemmotivet, är återkommande och jag vill pröva tanken att detta kan ses som ett svar på det retoriska problemet att fånga denna nya grupp av väljare. Min frågeställning är följande: Hur tar sig begreppen hem och folk uttryck i valrörelseretoriken 1921 när rösträtten utvidgats?

Den retoriska situationen

För att en situation ska betraktas som retorisk måste den enligt retorikforskaren Lloyd F. Bitzer innehålla ett problem eller någon annan faktor som motiverar ett yttrande samt en publik som kan påverka problemet. Dessutom ingår i den retoriska situationen alla de restriktioner som talaren har att ta hänsyn till om hen skall kunna övertyga publiken att ta sig an problemet på det sätt som hen önskar.

Retoriska handlingar, påpekar Bitzer, är alltså för det första alltid förankrade i en historisk kontext och utgör svar på en specifik situation i denna kontext:

Rhetoric works belongs to the class of things which obtain their character from the circumstances of the historical context in which they occur. [...]

Similarly, a work is rhetorical because it is a response to a situation of a certain kind.²⁰

En retorisk situation är en språksituation där en talare kan påverka deltagarnas övertygelser och handlingar. Det första elementet i den retoriska situationen är det påträngande problemet. Det är en ofullkomlighet som har en bråds-kande karaktär: det är en defekt, ett hinder, någonting som är på ett sätt som det inte borde vara. I nästan alla slags sammanhang kommer det att finnas många olika påträngande problem, men alla är inte en del av en retorisk situation, alla är inte retoriska påträngande problem. Ett påträngande problem som inte kan påverkas med retorik är inte ett retoriskt påträngande problem, menar Bitzer.²¹

Kritiker har påpekat att själva identifikationen och beskrivningen av det påträngande problemet är en del av den retoriska handlingen. De menar på goda grunder att Bitzer genom sin definition av det påträngande problemet och den retoriska situationen inte tillräckligt uppmärksammar att aktören sätter agendan genom att välja ut fakta och händelser, tolka dessa och ge dem en specifik mening genom att skildra dem språkligt och symboliskt. Retorik handlar om att språkligt och symboliskt skapa uppmärksamhet för en specifik situation och ge den en specifik mening, enligt retorikforskaren Richard E. Vatz. "It is only when the meaning is seen as the result of a creative act and not a discovery, that rhetoric will be perceived as the supreme discipline it deserves to be", påpekar han.²²

Det andra elementet i den retoriska situationen är publiken. Om inte ett tal är riktat till en publik som faktiskt har möjlighet att på något sätt påverka det påträngande problemet, så är det ingen retorisk situation, menar Bitzer. En retoriskt relevant publik omfattas av "those persons who are capable of being influenced by discourse and of being mediators of change".²³ För att en publik ska betraktas som retorisk behöver den emellertid inte nödvändigtvis te sig som en enhetlig samling människor. Den retoriska publiken kan mycket väl utgöras av en mindre del av den totala publiken som lyssnat på ett specifikt budskap.

Det tredje elementet i den retoriska situationen är, anmärker Bitzer, restriktioner, "which are parts of situation because they have the power to constrain decision and action needed to modify the exigence".²⁴ Restriktionerna utgörs av en kontext som talaren måste förhålla sig till i sitt tal. Dessa omständigheter är en stor och varierad kategori. Det kan handla om doxa, hegemoni, attityder och traditioner som talaren måste ta hänsyn till för att kunna nå ut med sitt budskap.

Alla retoriska situationer växer fram och utvecklas till en tidpunkt då ett

tal är som mest lämpligt eller effektivt. Denna tanke om kairos, det vill säga den rätta stunden (för den retoriska handlingen) kan appliceras på valrörelsen 1921 i den meningen att temperaturen och intensiteten i valdebatten ökade under de sista veckorna inför valet i mitten av september. Med den nyvunna kvinnliga rösträtten följde att vissa kvinnliga politiker började valarbetet tidigt. Exempelvis reste socialdemokraten Nelly Thüring runt och agiterade genom hela landet redan från november 1920.²⁵

Enligt Bitzer skapar återkommande och jämförbara situationer traditioner och förväntningar på talets innehåll och form. En god retoriker bör, menar Bitzer, noggrant undersöka vilken typ av situation hen befinner sig i och utifrån de passande svar hen ser i sin givna situation välja det som bäst passar hens agenda. Det finns enligt Bitzer en förutsägbarhet i retoriken. Om man läser situationen väl borde man med detta resonemang kunna förutse vad som komma skall.²⁶ På motsvarande sätt skulle man i så fall kunna säga att man kan ana sig till vad en företrädare av ett visst kön från ett visst parti skulle säga i sitt politiska tal i valrörelsen 1921.

Kvinnor ny väljargrupp

Något som definierar den retoriska situationen i valrörelsen 1921 är att alla talare på ett eller annat sätt förhöll sig till en ny grupp väljare. Genom rösträttsreformen ökade andelen rösträttsberättigade från 20,4 procent till 54,3 procent av befolkningen.²⁷ Bland de nytillkomna väljarna var kvinnorna i majoritet. I stort sett tredubblades valmanskåren på ett enda år – från 1,2 till 3,2 miljoner röstberättigade.²⁸ Emancipationen väckte osäkerhet i den manligt dominerade politiska världen. Stora insatser gjordes för att mobilisera de kvinnliga väljarna. De förutsattes rösta på samma partier som sina män, även om särskilt arbetarpartierna var oroliga att kvinnorna skulle rösta konservativt.

Inför valet skrev Per Albin Hansson en artikel i *Social-Demokraten* där han uttryckte oro för hur kvinnorna skulle använda sina röster första gången de gick till valurnorna. Det är ovisst "hur den kvinnliga rösträtten kommer att verka". Förmodligen, menade Hansson, kommer kvinnorna att rösta som sina män, de borgerliga männens kvinnor borgerligt och så vidare, men det kan man inte vara säker på. Kvinnor ur arbetarklassen har svårare än kvinnor ur borgarklassen att få tid över till "allmänna intressen", som det hette. Därför är det nödvändigt att agitera bland kvinnorna. Och "även männen har här en stor uppgift att fylla. Hustrurna, systrarna, fästmörna måste med till vallokalen".²⁹

I syfte att underlätta kvinnornas valdeltagande möjliggjordes röstning

genom ombud, de så kallade äktamakekuverten, som distribuerades av partierna direkt till hushåll där det fanns två röstberättigade.³⁰

Kvinnorna hade organisatoriska erfarenheter sedan flera decennier tillbaka. Inom partipolitiken hade de första sammanslutningarna av kvinnor skett lokalt på kvinnligt initiativ, företrädesvis på orter där respektive parti var starkt. Det förefaller som om det var kvinnorna som väljare som gjorde att männen ändrade inställning när det gällde politiska kvinnoförbund. Inför 1921 års val bildade Socialdemokraterna ett kvinnoförbund med egna stadgar, Frisinnade kvinnor ombildades till riksförbund och försök gjordes att konstituera Landsbygdens kvinnoförbund. Även högern startade vid denna tid sitt Centrala kvinnoråd, även om det inte fick egna stadgar och egen administration, och Sveriges kommunistiska parti, SKP, inrättade sitt centrala kvinnosekretariat.³¹

Vidare fanns planer på att omvandla LKPR till ett politiskt neutralt medborgarförbund efter att rösträtten hade uppnåtts. Inför valet 1921 publicerade förbundet ett särskilt upprop i tidningarna vid flera tillfällen. Här uppmanades kvinnorna att använda sin rösträtt och att rösta självständigt. Valhandlingen är av individuell natur och ingen ska behöva känna pressen att rösta som sin man, löd budskapet. Tanken var att förbundet i framtiden skulle utbilda kvinnor inför förtroendeuppdrag i politiken. Högerns Bertha Wellin kritiserade detta initiativ och menade att sedan den kvinnliga rösträtten införts var det de politiska partierna som skulle bedriva den politiska upplysningsverksamheten. "Låt oss mötas såsom höger- och vänsteranhängare och låt oss strida en var för sin uppfattning, men låt oss slippa talet om neutral politisk upplysning", uppmanade Wellin.³²

Något som ytterligare definierar den retoriska situationen är Socialdemokraternas bakslag i valet 1920 efter att ha gått till val på ett program med långtgående socialiseringskrav.³³ Tillbakagången var inte stor, men ändå anmärkningsvärd, med tanke på att partiet tidigare gått framåt i varje val. En ny skiljelinje mellan höger och vänster blev tydlig när koalitionsregeringen med liberaler och socialdemokrater avgick. När Socialdemokraterna, efter att författningsreformen blivit genomförd, ville gå vidare och införa socialism blev statens roll i näringslivet skiljelinjen och liberalerna drevs till samarbete med högern.³⁴

När Hjalmar Branting förstamajtalar 1921 försöker han tona ned partimedlemmarnas förväntningar på att snabbt kunna införa socialismen. Alltför drastiska förändringar är inte möjliga, säger han. Arbetarklassen måste först skolas och det gäller att inte stöta bort andra skikt i samhället. Reformismen och demokratin är ömtåliga och en revolution kan övergå i barbari och diktatur. Det har den ryska revolutionen visat, menar Branting.³⁵

Skeppet som metafor

Vidare definieras den retoriska situationen av högerens ambivalens inför demokratin, vilken också gestaltas i valtalen genom ett specifikt rumsmotiv. Högerledaren Arvid Lindman, även kallad Amiral Lindman eftersom han tidigare haft en karriär som sjöofficer, använder i sitt tal, som han håller i Auditorium i Stockholm i mitten av september, skeppet som metafor för det politiska landskapet när han kritiserar vänsterns ointresse för näringslivets återhämtning:

Stå inte de svenska vänsterpartiernas ledare med korslagda armar som om saken inte anginge dem? Det är inte utan att deras hållning påminner om den gamla historien om skeppspojkarna. Det var en kapten som ropade ned i skansen, är Hjalmar där? – Ja kapten. – Vad gör du där? – Ingenting kapten. – Är Nils där också? – Ja kapten. – Vad gör du? Jag hjälper Hjalmar, kapten.³⁶

I den stund parlamentarismen och demokratin skulle börja fungera fullt ut råkade den i kris efter att koalitionsregeringen mellan Socialdemokraterna och Liberalerna med Nils Edén som statsminister och därefter en socialdemokratisk regering med Hjalmar Branting som statsminister tvingats avgå. Landet styrdes sedan i korta perioder av en borgerlig expeditionsminister under två statsministrar.³⁷ Skeppsmetaforen med två handfallna skeppspojkar ombord är talande för högerens förhållningssätt till demokratin efter rösträttsreformen. Även om ingen principiell kritik riktades mot demokratin i sig framfördes inte heller något principiellt stöd för den. Diskussionen om statskicket låg istället på ett pragmatiskt plan. Om ett statskick var bra eller inte berodde på hur väl det fungerade och vilka konsekvenserna blev rent praktiskt. Genom att måla upp en bild av hur Nils Edén och Hjalmar Branting är lägre och lata besättningsmän som inte klarar av att hålla skeppet på rätt kurs mot ekonomisk utveckling söker Lindman visa på hur kompetensen försvagats bland politikerna efter demokratins införande. Därför, menade höger, borde demokratin reformeras.³⁸

Skeppet ger en bild av en hierarkisk ordning och politiken som en manlig värld. Det är, menar Lindman inför en kvinnodominerad publik på Musikaliska Akademien i Stockholm i mars, fortfarande skillnad på män och kvinnor efter det demokratiska genombrottet. Enligt traditionen har män ansvar för de svagare. Den som går sist av skeppet vid skeppsbrott är kaptenen, och mannen är kaptenen.

Den likställdhet som nu vunnits på den politiska vädjobanan, skall aldrig

utplåna hos oss män den skillnad, som all valrätt till trots alltjämt bör förefinnas, och som jag hörde en engelsk politiker en gång uttrycka så, att den ordning som varit lag vid ett skeppsbrott att kvinnor och barn skola gå först i båtarna, alltjämt skall upprätthållas.³⁹

Den rumsfria retoriken

Liberalerna Kerstin Hesselgrens och Gulli Petrinis rumsfria retorik utgör kontrast mot Lindmans skeppsmetafor. Om skeppet står för ambivalens omfamnar den rumsfria retoriken snarare det demokratiska genombrottet. Kvinnorna är fria sedan de fått rösträtt och friheten begränsas inte av några väggar. Kvinnan är en individ och ska inte anpassa sig efter någon annan och kan inte placeras i ett rum. Kerstin Hesselgrens retorik underkänner både klass och kön som bestämmande; det handlar om en fri individuell kvinna som, som sagt, inte kan placeras i ett rum – möjligtvis i ett samhälle, men ett samhälle av fria individer. Klasskamp tillhörde arbetarrörelsens barndom och är ett övervunnet stadium i och med rösträtten. Så säger Hesselgren, enligt referatet, i sitt valtal på De Frisinnades möte i Södermalms läroverks aula i Stockholm i starten av september.

I alla tider ha inom samhället yppat sig två strömningar; den samhällsbevarande och den individualiserande liberala. Dessa partiriktningar ha sina bärande idéer. Den tredje partiriktningen, den socialdemokratiska, är däremot ett klassparti och måste dela ett klasspartis öde. Sedan det nått sitt mål att likställa kroppsarbetarna med andra kategorier, måste det falla sönder och gå upp i de andra, eviga strömningarna.⁴⁰

När högerns Lilly Hellström talar om hemmet – i samband med partiets valmöte på Södra Latinläroverket i Stockholm i mitten av september – gör hon sig till representant för den borgerliga kärnfamiljen som, menar hon, måste försvaras mot den framväxande socialismen.⁴¹

Hemmen vill man ha bort och barnen skola ej längre tillhöra föräldrarna. [...] Gärna tro vi, att de svenska socialdemokraterna icke ämna bereda vårt folk samma öde som Ryssland och att medlen bli andra, men målet är dock detsamma,

säger Hellström enligt referatet.⁴² Kvinnans främsta uppgift är att skydda och värna hemmen och ungdomen heter det. Implicit i den här bilden ligger att kvinnans moderliga roll i hemmet har en säker finansiell grund. Framställ-

ningen av den borgerliga familjen som ett ideal och en norm, inte bara för borgarklassen utan även för arbetarklassen, kan ses som ett försök att dämpa klasskampstendenser: en hemmavarande maka ansågs identifiera sig mer med sin familj än med sin klass.⁴³ Beskrivningen kan också ses som ett försvar av ett slags sista bastion när giftermålsfrekvensen sjunker och familjen är den enda inkomstkällan för kvinnor ur borgarklassen, som av anständighetsskäl inte anser sig kunna ta anställning som piga eller som arbetare.⁴⁴

Från retorisk synpunkt framstår det som effektivt att måla upp bilden av ett hem som hotas av socialismens frammarsch. Hellström åskådliggör, inte minst i hänvändelse till den kvinnliga publiken, det ryska samhällsexperimentet som ett icke-hem. En beskrivning som vinner extra kraft i och med det faktum att 1921 års missväxt i bolsjevismens Ryssland leder till att miljontals människor svälter ihjäl.⁴⁵

När Hellström talar om att det socialistiska programmet innebär "ett försvinnande af allt det personliga i tillvaron" går tankarna inte bara till Ellen Key utan också till den tyske 1800-talssociologen Tönnies distinktion mellan "Gesellschaft" och "Gemeinschaft", mellan den trygga förindustriella gemenskapen och det moderna industrisamhällets instrumentella relationsmönster. För Hellström är uppenbarligen socialismen ett önskat Gesellschaft, i kontrast till ett konservativt formulerat borgerligt Gemeinschaft.⁴⁶

Det urbana arbetarhemmet

Socialdemokraten Agda Östlund vänder sig i sitt valtal, inför 4000 åhörare i Kronobergsparken i Stockholm i mitten av augusti, mot den bild som Lilly Hellström och andra högerkvinor ger av sig själva som det goda hemmets representanter och försvarare mot den hotande socialismen.⁴⁷ Det som bryter sönder hemmen och familjen är i själva verket bostadsbristen och trångboddheten, menar Östlund. Det hemmotiv som framträder hos Östlund är det urbana arbetarhemmet, krasst realistiskt beskrivet. Hon talar direkt till arbetarkvinnorna, som lever i dessa hem, och för att övertyga dem behöver hon också vara konkret. Trots den allmänna standardökningen lever många under svåra omständigheter. Hyrorna är höga och för att klara ekonomin är många arbetarfamiljer tvungna att hyra ut rum, och till och med delar av rum, vilket försvårar familjelivet.⁴⁸

Med ironi påpekar Agda Östlund att kommunalhögern i Stockholm på sätt och vis socialiserat hemmen genom en bostadspolitik där arbetarklassen tvingas dela lägenhet eller vara inneboende. Implicit i Östlunds realistiska beskrivning av den undermåliga bostadsstandarden finns ett ideal om hur ett hem ska se ut. Skillnaden mot Hellström handlar om klassperspektivet och

Utdelning av valsedlar framför Rådhuset i Stockholm i valrörelsen 1921. Källa: Från Veckorevy 1921-09-19. Upphov: AB Svensk Filmindustri.

att Östlund vill använda politiken för att progressivt upprätta en ny form av familjegemenskap. Med flera bostäder får vi flera hem och får vi bättre bostäder får vi kanske också bättre hem, resonerar Östlund.⁴⁹ I sammanhanget refererar hon till Ellen Key som i en tidningsartikel ska ha skisserat på ett bostadsprogram där varje familj ska ha två stora rum.

Parallellt med den krasst konkreta bilden av det urbana arbetarhemmet förmedlar Agda Östlund, i ett annat sammanhang, också bilden av hemmet som utopi och som metafor för ett samhällsideal. Östlund talar om en längtan till ett hem, som ligger som ett minne – drömmen om att upprätta en ursprunglig gemenskapsform i form av ett hem i det moderna samhället, att göra Gemeinschaft av Gesellschaft. Från retorisk synpunkt fungerar dessa två kontrasterande användningar av hemmet som ett sätt att för arbetarkvinnorna som publik effektivt åskådliggöra den socialdemokratiska ideologin med hjälp av hemmet som både en konkret aspekt av den vardagliga tillvaron och ett begreppsligt samhällsideal.⁵⁰

I Agda Östlunds retorik finns även något som skulle kunna beskrivas som en rumsmotivets motsats; att befinna sig utanför rummet, att vara utkastad – det handlar med andra ord om hemlöshet eller utanförskap. Genom bilden av arbetarfamiljer som vräks från sina hem under Norbergsstrejken 1891–1892 frammanar hon klassmedvetande och sätter in arbetarkvinnornas kamp i ett historiskt perspektiv:

Norbergsstrejken påskyndade också organisationsidéns genombrott bland kvinnorna i Stockholm. Det behövdes den gången inga föredrag för att få kvinnorna att inse vad striden innebar. Illustrationerna i tidningarna, utvisande hur arbetarfamiljerna vräktes på bar backe, belyste tillräckligt den saken. De kommo till fullt medvetande om att strider sådana som den förut omnämnda icke endast gingo ut över männen, de hotade hemmens bestånd.⁵¹

Borgarhemmet skärskådas

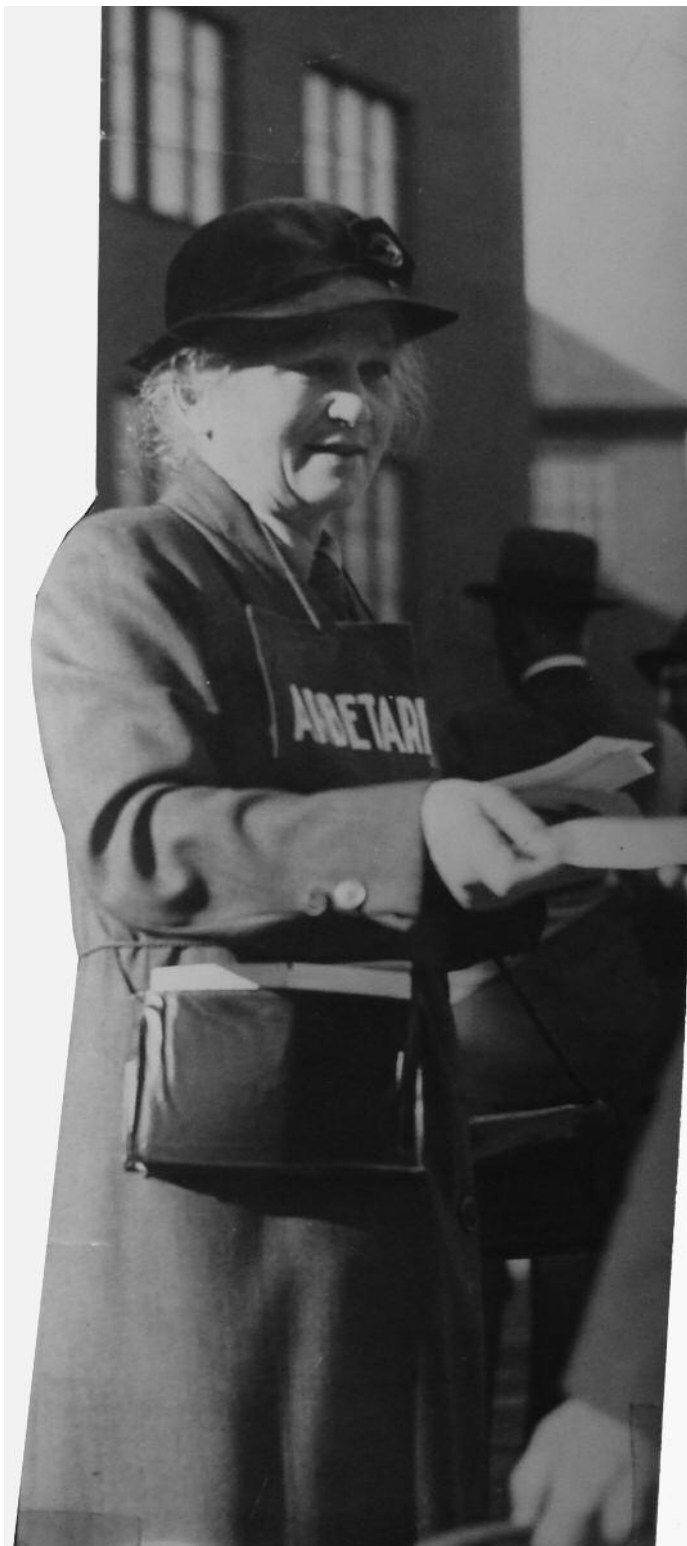
Även dåvarande kommunisten Fredrik Ström vänder sig – inför 3000 åhörare vid kommunisternas möte på Nytorget på Södermalm i Stockholm tidigt i september – mot den bild som Lilly Hellström och andra högerkvinnor ger av sig själva som hemmets företrädare och försvarare.⁵² Hos Ström blir denna användning av hembegreppet en spegelbild av klassamhället. Det är en kritisk skärskådning av borgarhemmet som tonar fram när han talar om hur kvinnor ur borgarklassen försöker förmå sina hembiträden att rösta konservativt med hänvisning till att en röst mot den egna klassens intresse skulle vara till gagn för hem och fosterland.

De fosterländskt-reaktionära borgarfruarna i denna stad koketterar för de tusentals eljest föga aktade tjänsteflickorna, vilkas röster de vilja förvärva och det är ej förutan att dessa tjänsteandar halft om halft inges den föreställningen att de äro fosterlandets enda räddare – om de rösta med högern naturligtvis,

säger Ström, att döma av referatet.

Socialdemokraten Anna Johansson-Visborg jämför hemmet med arbetsplatsen i sitt tal inför 700 besökare i Bergsundsparken på Långholmen i Stockholm vid samma tid.⁵³ Precis som hos partikamraten Agda Östlund är det en realistisk skildring av det urbana arbetarhemmet. Kvinnan dubbelarbetar. Med hjälp av hem- motivet lyfter Johansson-Visborg fram att kvinnan är mycket mera aktiv än mannen. Det är den röstande kvinnan som är arbetarklassens hopp. Männen är slöa, de går inte ens och röstar.

För oss kvinnor, som antingen ute på olika arbetsplatser eller inom hemmets väggar alltid fått lära oss spara på det nödvändigaste och försaka allt, som möjligen kunnat göra livet litet drägligare; som efter slutat arbete på arbetsplatserna måst tänka på omvårdnaden av man och barn, för att icke nämna dem, som varje morgon och kväll fått jäkta till och från barnkrubban med

sina små. Jag är övertygad om att så långt det beror på oss kvinnor, så skall ingen kugge fattas i det stora hjulet, utan så skall det komma att gå med fart. Vi skola icke följa våra manliga kamraters exempel vid förra valet ...

Arbetarkvinnan central aktör

Den retoriska strategin är här inriktad på att lyfta fram arbetarkvinnan som en väldig kraft och potential. Implicit i hemmotivet som det här används finns både en klass- och genusaspekt. För det första kan bilden ses som ett svar på manliga partikamraters farhågor när det gäller arbetarkvinnornas uppslutning inför valet. När Per Albin Hansson oroar sig för hur arbetarkvinnorna ska få tid till att sätta sig in i politiska frågor vänder Anna Johansson-Visborg på perspektivet och lyfter fram att det är just genom sina erfarenheter av dubbelarbete som arbetarkvinnorna blir en politisk tillgång. För det andra kan bilden ses som ett svar på högerkvinnornas idealbild av den borgerliga familjen där kvinnans uppgift är att föda barn, ha uppsikt över barnens vård och stimulera mannen. För många familjer inom arbetarklassen krävs att både kvinnan och mannen arbetar för att de ska kunna klara ekonomin. Kvinnor och män ur arbetarklassen har ett gemensamt

intresse av fortsatta sociala reformer för att göra hem- och familjeförhållandena drägliga. Den gemensamma fienden är således högern, som vill avskaffa exempelvis lagen om åtta timmars arbetsdag, resonerar Johansson-Visborg.

Bakom den realistiska bilden av det urbana arbetarhemmet finns samtidigt, precis som hos Agda Östlund, ett ideal om hur ett hem ska se ut. Mitt i vardagsskildringen av hemmet stiger den dubbelarbetande kvinnan fram som central aktör i samhällsbygget. Den borgerliga rösträttsrörelsen hade i sin retorik lyft fram kvinnan som ett löfte om en fredligare och mer harmonisk framtid. I Anna Johansson-Visborgs retorik blir arbetarkvinnan, eller fackföreningskvinnan som hon uttryckligen säger vid ett tillfälle i sitt tal, på motsvarande sätt ett löfte i kampen för ett socialistiskt samhälle.⁵⁴

Bondeförbundaren Nils Wohlin kopplar samman det urbana hemmet med social misär:

I storstäderna bo människorna sammanträngda i de gråa stenöknarna. Arbetarna se från sitt fönster en smutsig gård med soptunna, där råttorna löpa; högt upp synes en flik av den blåa himmelen,

säger han – enligt tidningsreferatet – vid sitt framträdande på ett större bondeting i Kil i Värmland i slutet av augusti.⁵⁵ I sitt hemmotiv ställer Wohlin stad mot land, där stad är minus och land är plus, och där bondeklassen görs till huvudaktör. Bonden och allmogen är för Wohlin den genuina bäraren av den svenska folkkaraktären – eller nationens själ – och utgör motvikt till arbetarens och arbetarklassens funktion i den socialistiska retoriken. Genom att lyfta fram bonden söker han visa att han har folket på sin sida, vilket kan ses som ett svar på arbetarrörelsens retorik och som en del i striden om folket och nationen. Det harmoniska bondesamhället kan också kontrasteras mot den klasskampsbenägna arbetarrörelsen.⁵⁶ När Wohlin talar om landsbygdens pånyttfödelse och återvandring som lösning på misären i de urbana hemmen handlar det om att upprätta den trygga förindustriella familjegemenskapen.⁵⁷ När liberalen Nils Edén talar i Härnösand och Sollefteå i slutet av augusti vänder han sig till kvinnor med ord som aktualiserar modersrollen i Ellen Keys borgerliga hem:

Nyttillkomna, framför allt kvinnor: låt inte er medborgarrätt ligga obegagnad. Begagna den så att Sverges kvinnor sluta upp för det som är kvinnornas arvedel och skall bli deras uppgift i samhällets utveckling: känslan för fred, samförstånd, samhörighet och inbördes hjälp. Det är inga trollformler i den politiken, men det är både hjärta och sunt förstånd. Och just detta behöver nu Sverges land och Sverges folk.⁵⁸

Agda Östlund delar ut valsedlar under en valrörelse. Källa: Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek.

Hemmet som metafor

Hos Edén blir hemmet en metafor för samhället, eller nationen, där individerna lever i samkänsla och samförstånd och med respekt för varandras olikheter. Med sin hemmetafor definierar sig Edén som ett tredje förnuftigt och fredligt alternativ mittemellan vänster och höger på den politiska skalan. Han utdefinierar vänsterns konfliktinriktade klassperspektiv som farligt, oförnuftigt och oansvarigt. Utan att nämna Hjalmar Branting vid namn tycks det ändå vara dennes beskrivning av Sverige som uppdelat i två nationer där striden står mellan egenomslösa och de "besittande klasserna" som Nils Edén vänder sig emot.⁵⁹

Det är åter politiken med de 'två nationerna inom nationen', i oförsonlig strid med varandra. Vi frisinade ha alltid bekämpat den, och vi skola alltid bekämpa den. [...] Det är det politiska inbördeskriget, just i en tid, då vi behövde fred och icke krig, samkänsla och arbete för samförstånd,

säger Nils Edén, enligt referatet. Liberalerna står, menar han, för en samhällsutveckling på fast och säker grund, och det är tack vare den fria ekonomin som levnadsstandarden har förbättrats.⁶⁰

xx

Edéns hemmetafor, nationen som ett hem, kan ställas mot Arvid Lindmans dito som målar upp en hierarkisk ordning där samhällsklasserna lever sida vid sida i harmoni. Lindman uppmanar, i tidigare nämnda tal i Auditorium, kvinnor och män att hjälpas åt att göra Sverige till ett hem, värna en fredlig, lagbunden och fri utveckling och att avvärja omstörtningens makter.

Högerns mål är att skapa välbefinnande för alla klasser och att göra fosterlandet till ett hem, vilket folket i känslan av trevnad och lycka är redo att värna mot alla anslag varifrån de än komma, säger Lindman enligt referatet.⁶¹ Implicit i bilden ligger hotet från bolsjevismens Ryssland och hotet om en radikaliserad arbetarrörelse i Sverige.

Från retorisk synpunkt fungerar Lindmans hemmetafor som ett sätt att utdefiniera såväl liberaler som socialister genom att framställa en bild av staten och folket som en organisk enhet och naturlig ordning. Hemmetaforen kan också ses som högerns sätt att återupprätta Gemeinschaft där representanterna från olika samhällsklasser fungerar i sina naturliga roller, ungefär som medlemmarna i en familj.

Folkhemsmotivet

Per Albin Hanssons hemmetafor utgör en kontrast, och en direkt och radikal kritik mot det hierarkiska samhälle som Arvid Lindman försvarar.⁶² Hansson

gestaltar, i en talarstol på Börshusets trappa i Gamla stan i Stockholm inför drygt 5000 personer i början av september, en utopi där klasserna har avskaffats och Sverige blivit ett gott hem för alla svenskar. Med det idealiserade hemmotivet kan han även rikta sig till en ny grupp väljare. Det är med andra ord ingen tillfällighet att Hansson för första gången använder folkhemsmotivet i valet 1921. Det har att göra med att kvinnorna har rösträtt. Det pågår en strid om hemmet.

När Hansson talar om ett folkets hem som ska kännetecknas av samma hänsyn och förståelse som gäller i det lilla hemmet går tankarna till Ellen Keys samhällsvision efter att kvinnorna tillkämpat sig rösträtt.

Det skall icke i det stora hemmet finnas styvbarn och kelbarn. [...] alla landets söner och döttrar måste beredas möjlighet, att här icke blott kunna skapa sig en god försörjning, utan att också njuta allt det goda, som gör livet mänskligt rikt.⁶³

Genom att betona just den demokratiska socialismen som det goda hemmet för alla distanserar han sig mot såväl det som han uppfattar som kommunisternas antidemokratiska tendenser och de konservativas reformmotstånd. Bilden av Sverige som ett hem fångar uppenbarligen publiken som, enligt referatet, applåderar och ropar "bravo". Med sin hemmetafor lanserar Hansson också idén om att ett *Gemeinschaft* låter sig förverkligas inom ramen för ett *Gesellschaft*.

Det pågår även en strid om nationen. I Hanssons metafor finns en nationalistisk retorik som förmedlar bilden av Socialdemokraterna som ett folkparti istället för ett klassparti. Folkhemsmotivet fungerar retoriskt som en överbryggare mellan stad och land och framställer Socialdemokraterna som ett parti som är berett att ta ansvar för hela folket och inte bara för industriarbetarklassen. Ett skäl till detta är taktiskt. Visserligen utgör arbetarklassen en allt större andel av väljarkåren, men röstar i lägre utsträckning än andra samhällsgrupper, och dessutom inte nödvändigtvis socialistiskt. Ett annat skäl är, som tidigare påpekats, en ideologisk övertygelse om att arbetare och exempelvis småbönder står på samma sida i klasskampen.

Hanssons nationalistiska retorik fungerar som ett svar på de konservativas beskrivning av socialister som fosterlandslösa. Samtidigt riktar den sig till de egna leden. Även om arbetarklassen länge talat om att erövra fosterlandet tycks den explicit uttalade nationalistiska retoriken ändå fortfarande vara de borgerligas domän. Det faktum att Hansson, att döma av referatet, i slutet av sitt tal på ett närmast urskuldande sätt föreslår ett leve för fosterlandet tyder på att han utmanar en gräns den här kvällen.⁶⁴ När publiken efteråt

svarar med applåder får Hansson ett kvitto på att den nya folkhemsretoriken fungerar.

(D)et finns intet mera fosterländskt parti än det socialdemokratiska, så sant som den största fosterländska gärningen är att så ordna vårt land att alla känna sig där ha ett hem. [...]

Det är icke vanligt att på socialdemokratiska möten höja leven för fosterlandet, men, partivänner, låt oss till sist enas i ett rungande fyrfaldigt hurra för det fosterland, som vi alltid hade i tankarna när vi sjöngo "ha de rövat vårt land, vi erövra det igen".

För ett rättvisans och folklyckans Sverige – leve fosterlandet!⁶⁵

Sammanfattning

Den fråga jag i denna artikel sökt besvara är hur begreppen *hem* och *folk* kom till uttryck i valrörelseretoriken 1921, när rösträtten utvidgats även till kvinnorna.

Agda Östlund och Anna Johansson-Visborg utmärker sig genom att beskriva det konkreta urbana arbetarhemmet krasst realistiskt, präglad av trångboddhet och bostadsbrist. Samtidigt finns hos dem också ett utopiskt perspektiv, som dock skiljer sig från den borgerliga retorikens abstrakta idealisering av hemmet. Från retorisk synpunkt fungerar dessa två kontrasterande användningar av hemmet som ett sätt att för arbetarkvinnorna i publiken effektivt åskådliggöra den socialdemokratiska ideologin med hjälp av hemmet som både en konkret aspekt av den vardagliga tillvaron och ett samhällsideal.

Borgerlighetens kvinnor, som exempelvis Lilly Hellström, kopplar samman hemmet med den borgerliga kärnfamiljen, som måste försvaras mot den framväxande socialismen. Socialismen företräds av bland andra dåvarande kommunisten Fredrik Ström, som gör hemmotivet till en spegelbild av klassamhället, vilket medför en kritisk skärskådning av borgarhemmet. Hos bonde- förbundaren Nils Wohlin sammankopplas det urbana hemmet med social misär och lösningen på problemet är enligt honom landsbygdens pånyttfödelse. Hos liberalen Nils Edén blir hemmet en metafor för ett samhälle, eller en nation, som utgör ett tredje förnuftigt och fredligt alternativ mittemellan vänster och höger där individerna lever i samkänsla och samförstånd.

Det är ingen tillfällighet att socialdemokraten Per Albin Hansson för första gången använder folkhemsmotivet i valet 1921. Det har att göra med att kvinnorna har rösträtt. Men synen på hemmen skiljer sig åt, inte bara mellan höger och vänster utan också mellan kvinnor i olika politiska läger. Det tyder på att skiljelinjer inte bara går mellan könen utan också är klassbetingade,

och klassperspektivet präglar även talarnas retoriska strategier. När högerns Arvid Lindman beskriver nationen som ett hem frammanar han bilden av en hierarkisk ordning där samhällsklasserna lever sida vid sida i harmoni. Hanssons hemmetafor utgör en kontrast och en direkt och radikal kritik mot det hierarkiska samhälle som Arvid Lindman försvarar. Hanssons nationalistiska retorik förmedlar bilden av Socialdemokraterna som ett parti som är berett att ansvar för hela folket och inte bara för industriarbetarklassen.

Noter

1. Per Albin Hansson, "Folkhemstalet. Tal vid andra kammarens remissdebatt, onsdagen den 18 januari 1928", <https://weburn.kb.se/riks/metadata/36/19568236.html>, hämtat 12.9.2021.
2. Anders Isaksson, *Per Albin III. Partiledaren*, Stockholm 1985, s. 188. Enligt Anders Isaksson var den första som använde uttrycket folkhemmet riksdagsmannen och statsrådet Alfred Peterson i Påboda som i ett tal från 1906 beskrev samhället som "ett människohem, ett stort folkhem. Under pansarbåtsinsamlingen 1912 talade Manfred Björkquist om Sverige som ett kommande folkhem och hans svärfar, Rudolf Kjellén, statsvetare och högerpolitiker, skrev vid samma tid om "det lyckliga folkhem, som det [Sverige] är ämnat att bli". 1925 använder Per Albin Hansson folkhemsbegreppet för första gången. (Mikael Hallberg & Tomas Jonsson, "Per Albin Hansson och folkhemsetorikens framväxt", i *Makten, medierna och myterna. Socialdemokratiska ledare från Branting till Carlsson*, red. Erik Åsard, Stockholm 1996, s. 140). Men själva folkhemsmotivet återfinns redan i valrörelsen 1921. I sin artikel "Folkhemsbegreppet: Rudolf Kjellén vs Per Albin Hansson", publicerad i *Historisk Tidskrift* 3:2002, jämför Hans Dahlqvist Kjelléns och Hanssons användning av folkhemsbegreppet.
3. Håkan Blomqvist, *Nation, ras och civilisation i svensk arbetarrörelse för nazismen*, Stockholm 2006, s. 64.
4. Åsa Linderborg, *Socialdemokraterna skriver historia. Historieskrivning som ideologisk maktresurs 1892-2000*, Stockholm 2001, s. 271; Ulf Boëthius, *När Nick Carter drevs på flykten. Kampen mot "smutslitteraturen" i Sverige 1908-1909*, Möklinta 1989, s. 250 ff.
5. Blomqvist, 2006, s. 64; Patrik Åker, *Vår bostad i folkhemmet. Bilden av hemmet i en organisationstidskrift*, Nora 1998, s.52.
6. Blomqvist, 2006, s. 375.
7. Bo Stråth, *Mellan två fonder. LO och den svenska modellen*, Stockholm 1998, s. 16 f. Enligt Bo Stråth pågick tolkningskampen om folkbegreppet i två-tre decennier fram till 1930-talet, då Socialdemokraterna allt mer framstod som de som hade det politiska initiativet och bestämde innehållet i folkbegreppet. Trettioåret var mot denna bakgrund, menar Stråth, inte det stora brott i svensk historia som det ofta beskrivits som. Det socialdemokratiska folkbegreppet, fortsätter han, förde tankarna i riktning mot folk rörelser och småfolket bland bönder och småborgare; Samuel Edquist, *Nyktra svenskar. Godtemplarrörelsen och den nationella identiteten 1879-1918*, Uppsala 2001, s. 145 f. Decennierna runt sekelskiftet 1900 blev enligt Edquist ord som "folk" och "folklig" inte minst utmärkande för den politiska vänstern i bred bemärkelse. "Folket" eller "Småfolket" kontrasterades gärna mot "överheten" och "herrarna". Folkretoriken, menar Edquist, blev en del av en bred vänsterdiskurs som innefattade både liberaler och socialister. Folkriksdagarna 1893 och 1896 är, fortsätter han, bra exempel på hur dessa rörelser enades om folkbegreppet. "Folket" som honnörsord användes också från början i det socialde-

mokratiska partiet, såsom Folkets Park, Folkets Hus och tidningsnamnet *Folket*. Det ingick enligt Edquist i en bredare diskurs som betonade de gemensamma intressena hos arbetare och bönder, som gärna blickade bakåt mot historien och hade agrarromantiska inslag; Lars Olsson & Lars Ekdahl, *Klass i rörelse. Arbetarrörelsen i svensk samhällsutveckling*, Stockholm 2002, s. 27. Från 1890 kom arbetarrörelsen att visa sig alltmer offentligt. Med byggandet av Folkets Park och Folkets Park etablerade arbetarrörelsen mötesplatser som stod som alternativ till de borgerliga och till kyrkan. Det bör påpekas att arbetarrörelsen välkomnade folket, inte bara arbetarklassen. Folkhemmet hade alltså, konstaterar Lars Olsson och Lars Ekdahl, en ideologisk föregångare redan på 1890-talet genom Folkets Hus och Folkets Park; Lars Trägårdh, *The concept of the people and the construction of popular political culture in Germany and Sweden, 1848-1933*, University of California, Berkeley, 1993. Trägårdh jämför hur begreppet folk används i Tyskland och Sverige från mitten av 1800-talet och fram till 1933 och visar på grundläggande skillnader i användningen av begreppet i de två länderna. I det ideologiskt och socialt mer polariserade Tyskland, menar Trägårdh, kom uttryck som "Volk", "völkisch" och "Das deutsche Volk" att i hög grad kopplas till reaktionära, antisemitiska och militaristiska strömningar som med tiden ledde fram till en nationalsocialistisk massrörelse. I Sverige, med sin senare industrialisering, avsaknad av junkerclass och förhållandevis svaga bourgeoisie, integrerade de pragmatiska socialdemokraterna folkbegreppet i sin egen terminologi och gav det en demokratiskt progressiv profil, fortsätter han. Medan den tyska bondeklassen drogs mot nationalsocialisterna, sögs den i Sverige upp av Socialdemokraterna eller Bondeförbundet, som från 1930-talet samarbetade med Socialdemokraterna.

8. Josefin Rönnbäck, *Politikens genusgränser. Den kvinnliga rösträttsrörelsen och kampen för kvinnors politiska medborgarskap 1902-1921*, Stockholm 2004, s. 211 ff.;

9. Ellen Key, *Hemmets århundrade. Urval och inledning av Ronny Ambjörnsson*, Lund 1976, s. 11 ff.

10. Nils Edling, *Det fosterländska hemmet. Egnahemspolitik, småbruk och hemideologi kring sekelskiftet 1900*, Stockholm 1996, s. 295 ff.

11. Edling 1996, s. 370 ff.

12. Åker 1998, s. 46.

13. Edling 1996, s. 371.

14. Ronny Ambjörnsson, *Ellen Key. En europeisk intellektuell*, Stockholm 2012, s. 16.

15. Christina Florin, *Kvinnor får röst. Kön, känslor och politisk kultur i kvinnornas rösträttsrörelse*, Stockholm 2006, s. 230 ff.

16. *Social-Demokraten* 30.10.1907.

17. Anders Isaksson, *Per Albin 2. Revolutionären*, Stockholm 1990, s. 101; Annette Thörnquist, *Lönearbete eller egen jord? Den svenska lantarbetarrörelsen och jordfrågan 1908-1936*, Uppsala 1989, s. 64 och 276 f.; Lars Björnin, "Jordfrågan i svensk arbetarrörelse 1890-1920" och Per Thullberg, "SAP och jordbruksnäringen 1920-1940", i *Glasarbetarminnen från Surte. Arbetare och bönder 1890-1940*, Eva Karlsson & Sven Bodin red., Stockholm 1974.

18. Per Rydén, "Guldåldern (1919-1936)", i *Den svenska pressens historia III. Det moderna Sveriges spegel (1897-1945)*, red. Gunilla Lundström, Per Rydén & Elisabeth Sandlund, Stockholm 2001, s. 142 ff.

19. *Tvåkammarriksdagen 1867-1970: ledamöter och valkretsar. Band 1. Stockholms stad, Stockholms län, Uppsala län, Södermanlands län, Västmanlands län*, red. Anders Norberg, Björn Asker & Andreas Tjerneld, Stockholm 1988, s. 21 f. I grundlagsenlig ordning reformerades den politiska rösträtten genom två beslut, 1919 och 1921. Kvinnorna fick rösträtt även till riksdagen. Det så kallade fattigvårdsstrecket, infört 1909, mildrades på så sätt att endast den som var varaktigt försörd av fattigvården förlorade sin rösträtt. Kravet på fullgjord värnplikt, även det infört 1909, försvann 1922. I övrigt gällde att

- män och kvinnor över 23 års ålder, som inte stod under förmyndare eller var försatta i konkurs, hade rösträtt. Även efter 1921 saknade många rösträtt. Se Annika Berg, Martin Ericsson och Fia Sundevalls artikel "Rösträtt för alla? Begränsningar i rösträtten efter 1921", i *Rösträttens århundrade. Kampen, utvecklingen och framtiden för demokratin i Sverige*, red. Ulrika Holgersson & Lena Wängnerud, Göteborg & Stockholm 2018, s. 219 ff.
20. Lloyd F. Bitzer, "The Rhetorical Situation", i *Philosophy and Rhetoric* 1:1968, s. 3.
21. Bitzer 1968, s. 6. Enligt Bitzer är sådant som sker med nödvändighet och som inte kan förändras – såsom död, vinter och vissa naturkatastrofer – exempel på påträngande problem men inte retoriska påträngande problem. Men där har han fel: en inträffad naturkatastrof kan inte avskaffas, men situationen kan förbättras genom en klok retorisk insats av exempelvis deliberativ (rådgivande) karaktär.
22. Richard E. Vatz, "The Myth of the Rhetorical situation", i *Philosophy and Rhetoric* 3:1973, s. 161.
23. Bitzer 1968, s. 8.
24. Bitzer 1968, s. 8.
25. *Social-Demokraten* 27.8.1921; Inför valet skrev Nelly Thüring broschyren *Vad väntar 1921 av Sveriges kvinnor* som gavs ut av Sveriges Socialdemokratiska kvinnoförbund.
26. Bitzer 1968, s. 9.
27. Stig Hadenius, *Modern svensk politisk historia: konflikt och samförstånd*, Stockholm 2008, s. 51.
28. Peter Esaiasson, *Svenska valkampanjer 1866-1988*, Göteborg 1990, s. 125.
29. *Social-Demokraten* 19.7.1921.
30. Yvonne Hirdman, "Sveriges första demokratiska val – hösten 1921", i *Sveriges historia 1920-1965*, Stockholm 2012, red. Yvonne Hirdman, Jenny Björkman & Urban Lundberg, s. 127; Olle Svenning, *Hövdingen – Hjalmar Branting: en biografi*, Stockholm 2014, s. 428; Esaiasson 1990, s. 126.
31. Kjell Östberg, *Efter rösträtten. Kvinnors utrymme efter det demokratiska genombrottet*, Stockholm 1997, s. 37, s. 64 f.
32. Stina Nicklasson, *Sophiasystemen som blev politiker. Bertha Wellin: pionjär för moderat politik*, Stockholm 1995, s. 191 ff.
33. Villy Bergström, "Program och ekonomisk politik 1920-1988: SAP i regeringsställning", i *Socialdemokraternas samhälle*, Stockholm 1989, s. 19 ff. Den socialdemokratiska regeringen 1920 hade ett klart och tydligt program när det gällde att upphäva den privata äganderätten till produktionsmedlen och införa planhushållning och tillsatte omedelbart tre utredningar som utgick från 1920 års partiprogram: "socialiseringsutredningen", utredning om "industriell demokrati" samt utredningen om trustkontroll;
34. Leif Lewin, *Ideologi och strategi. Svensk politik under 130 år*, Lund 2002, s. 166.
35. Svenning 2014, s. 426 f.
36. *Svenska Dagbladet* 15.9.1921.
37. Hadenius 2008, s. 50 f.
38. Stefan Olsson, *Den svenska högeranspassning till demokratin*, Stefan Olsson, *Högerns inställning till demokratin 1919-1923*, Uppsala 2000, s. 173 ff; Arvid Lindman, *Dagboksanteckningar – utgivna genom Nils F. Holm*, Stockholm 1972, s. 240. Lindman skriver efter valet 1921 att på grund av den "Edénska rösträttsutvidgningen" – som innebär att kvinnor och alla som inte betalat sina skatter fått rösträtt – har Socialdemokraterna gått framåt i valet trots allt hårt arbete under valrörelsen.
39. Arvid Lindman, *Känn din plikt och gör din rätt!: tal i Stockholm den 6 mars 1921 af Konteramiral Arvid Lindman*, Stockholm 1921, s. 4; Referat av mötet i *Svenska Dagbladet* 7.3.1921. Arrangörer är Allmänna valmansförbundets kvinnoklubb i Stockholm och Moderata kvinnoförbundet. Kvinnorna utgör en majoritet i publiken.
40. Referat av Gulli Petrinis valtal *Dagens Nyheter* 5.9.1921; Referat av Kerstin Hesselgrens valtal *Dagens Nyheter* 6.9.1921.

41. Tommy Möller, *Svensk politisk historia. Strid och samverkan under tvåhundra år*. Tredje upplagan, Stockholm 2015, s. 97. Enligt Möller löd budskapet i en av broschyrerna som Högern delade ut under valet att familjen som institution stod inför sin upplösning om "de samhällsomstörtande krafterna" gavs fria händer.
42. *Nya Dagligt Allehanda* 14.9.1921.
43. Key 1976, s. 17.
44. Key 1976, s. 19.
45. Hans Haste, *Det första seklet: människor, händelser och idéer i svensk socialdemokrati*, Stockholm 1988-1989, s. 278.
46. I sin bok *Essä om Gemeinschaft och Gesellschaft*, Göteborg 1991, diskuterar Johan Asplund detta begreppspar. Ferdinand Tönnies klassiska verk *Gemeinschaft und Gesellschaft* utgavs första gången 1887.
47. *Social-Demokraten* 18.8.1921.
48. Boëthius 1989, s. 20 f.; Ambjörnsson 2012, s. 27.
49. Sten O Karlsson, *Arbetsfamiljen och det nya hemmet. Om bostadshygienism och klasskultur i mellankrigstidens Göteborg*, Stockholm/Stehag 1993, s. 55 f. Med en statlig utredning 1912-1918 togs ett första steg mot en långsiktig bostadspolitik. År 1920 presenterade Brantings ministär en proposition med ett femårigt bostadsbyggnadsprogram. Se även Kerstin Thörn "Från kök till rum", i *Hem. En antologi sammanställd av Carl Heideken*, Stockholm 1994, s. 63-78.
50. *Social-Demokraten* 12.9.1921.
51. *Social-Demokraten* 18.8.1921; Samma motiv använde Agda Östlund i en artikel i *Morgonbris* 1914 (nr 3, s. 4 f.) när hon gick i polemik med fru Björkman, som hållit tal i samband med Bondetåget, och där målat upp en bild av en pastoral idyll och kallat den äkta svensk. Genom att kontrastera Björkmans pastorala idyll med en bild av social misär, så som den framställdes i en notis i *Social-Demokraten*, synliggör Östlund på ett effektivt sätt klassamhället och positionerar sig ideologiskt. Notisen som hon refererar till handlar om en arbetarfamilj med sju barn som blivit utkastad på gatan efter att de inte kunnat betala hyran på grund av sjukdom och arbetslöshet. "Jag kan knappt tänka mig en mera tröstlös bild, och så äkta svensk – även den", konstaterar Östlund. Se även Magnus Gustafson, "Amason och moder: retoriska strategier hos Agda Östlund", i *Personhistorisk Tidskrift* 1:2018; Apropos historieskrivning kan sägas att socialdemokrater och liberaler under valrörelsen 1921 för en kamp om historieskrivningen när det gäller rösträttsfrågan och det demokratiska genombrottet. Liberalen Gulli Petrini säger i ett av sina valtal, att döma av referatet, att "Ett av de frisinnades främsta krav har med kvinnorösträtten uppfyllts. De ha alltid arbetat för kvinnans likställighet med mannen i socialt avseende och de tänka fortsätta enligt denna princip. Genom de frisinnades arbete ha de svenska kvinnorna under de senaste åren sett ett flertal av sina krav gå i uppfyllelse ... (...) De senaste årens politiska utveckling (har) gått efter de frisinnade linjerna. De frisinnade ha främjat demokratiens mål och bidragit till dess framgång – utan revolution. De ha segrat ...". *Dagens Nyheter* 5.9.1921; Socialdemokraten Agda Östlund ger svar på tal vid ett annat tillfälle och säger, enligt referatet: "Det är liberala partiet som genomfört de stora reformerna för kvinnorna, säga de. Ja för dem, som ser hela utvecklingen av kvinnans frigörelse uteslutande som en kvinnosak, har ju det liberala partiet varit betydande, men stackars oss arbetarekvinnor, den frigörelsen hade för oss blivit av litet värde utan vår klara ekonomiska frigörelse. Liberalerna ha lämnat våra ekonomiska intressen i sticket och har således gjort hälften mot vad socialdemokraterna gjort". *Social-Demokraten* 12.9.1921.
52. *Folkets Dagblad Politiken* 2.9.1921.
53. *Social-Demokraten* 9.9.1921.
54. År 1901 hade Bryggar-Anna, som Anna Johansson-Visborg kallades, varit med och bildat en fackförening med kvinnliga bryggeriarbetare på Hornsbergs och Sankt Eriks

bryggerier i Stockholm. Året därpå, 1902, blev Johansson-Visborg invald i styrelsen och 1904 blev hon ordförande. Inom loppet av några år hade den nya föreningen över 500 medlemmar.

55. *Vårt Land och Folk* 23.8.1921.

56. Linderborg 2001, s. 303.

57. Birger Hagård, *Nils Wohlin. Konservativ centerpolitiker*, Borghamn 1976, s. 206. Det romantiska draget i Wohlins syn på bondeklassen framgår enligt Hagård tydligt i tankarna om bönderna som de främsta bärarna av det nationella arvet. Samtidigt angrep Wohlin stadskulturen och de samhällsskador, som denna tillsammans med industrialiseringen ansågs ha åstadkommit, skriver Hagård.

58. *Dagens Nyheter* 22.8.1921. "Sverige" var en radikal nystavning som senare övergavs.

59. Hjalmar Branting beskriver klassmotsättningarna med bilden att Sverige är uppdelat i två nationer i ett valtal som refereras i *Social-Demokraten* 31.8.1921. En dryg vecka tidigare gick Edén i polemik med en politisk motståndare som beskrivit Sverige som uppdelat i två nationer. Det skulle kunna vara Branting som använt den bilden vid tidigare tillfälle också.

60. Lewin 2002, s. 167. När de borgerliga försvarade sin liberala näringspolitik hänvisade de ofta till historiens vittnesbörd, skriver Lewin. I ett föredrag i Uppsala sommaren 1920 talade den liberala partiledaren Nils Edén om den ekonomiska liberalismens historia. Det hade varit Socialdemokraternas socialistiska ambitioner som hade sprängt regeringssamverkan, menade han. Att återropa historien och hänvisa till den gamla goda tiden decennierna före första världskriget var enligt Lewin vanligt bland liberaler under 1920-talet. Om det stora undantaget från den ekonomiska frihetsläran, protektionismens genombrott på 1880-talet – var man mera tystlåten, påpekar Lewin. Den ekonomisk-historiska forskningen, fortsätter han, har bekräftat historieskrivningen: vid världskrigets utbrott hade svenska folkets villkor förbättrats som aldrig tidigare.

61. *Svenska Dagbladet* 15.9.1921.

62. Isaksson 1985, s. 177. "Bland socialdemokraterna fanns ingen som flängde runt landet lika flitigt som Per Albin, och han blev också den mest efterfrågade talaren i den talarförmedling, som Möller organiserade för att bringa stadga åt den utåtriktade agitationen. Under det tidiga 20-talets valrörelser fanns det heller inga som pucklade på varandra så ofta som Per Albin och Lindman: de bevakade varandras talarturnéer genom tidningarnas långa referat och replikerade på varandras utspel, en fortlöpande debatt som skänkte färg och must åt valkampen", skriver Isaksson.

63. *Social-Demokraten* 18.8.1921.

64. Isaksson 1996, s. 186. Den fosterländska retoriken i Hanssons valtal på Stortorget 1921 bröt enligt Isaksson mot vad som förväntades av en socialdemokrat. "Trots allt tal om att arbetarklassen skulle erövra fosterlandet åter hade den traditionella fosterlandsretoriken förblivit de borgerligas domän; det var deras fosterland som hyllades, inte socialdemokratin", menar han.

65. *Social-Demokraten* 18.8.1921. Citatet "ha de rövat vårt land, vi erövra det igen" kommer från kampsången "Ungdomsmarsch" från 1903, skriven av K.G. Ossiannilsson. Se *Tidens sångbok*, Stockholm 1922, s. 14 f. Den skrevs för tidningen Fram och sjöngs på socialdemokratiska ungdomsklubbarnas möten. Ännu sent i livet ska Hansson i "uppslupna stunder" ha sjungit marschen, enligt Anders Isaksson, *Per Albin 1. Vägen mot folkhemmet*, Stockholm 1985, s. 59. Uttrycket "Vi gå fram ..." finns både i Hanssons valtal 1921, enligt referatet, och i Ossiannilssons "Ungdomsmarsch". Hos Ossiannilsson heter det "Vi gå fram, fram i kamp för allas frihet och rätt ..." och "Vi gå fram för vårt folk och vårt fädernesland ..." hos Hansson "Vi gå fram icke för att etablera någon arbetarklassens diktatur, icke för att ersätta ett gammalt förtryck med ett nytt. Vi gå fram för att på demokratin fasta grund, med stöd av folkets flertal lyfta upp till likställighet de hittills tillbakahållna samhällsgrupperna, för att avskaffa klasserna, för att göra Sverige till ett gott hem för alla svenskar."

Abstract

Magnus Gustafson: *The Battle for Folkhemmet – spatial motifs in the election movement rhetorics 1921*, 2021:2, pp. 102-124

This article discusses how the concepts of home and people were expressed in the rhetoric in the general election in Sweden 1921, when the right to vote and to run for parliament was extended to women as well. The Social Democrats Agda Östlund and Anna Johansson-Visborg stand out by describing the urban working-class home characterized by overcrowding and housing shortages. At the same time, they also have a utopian perspective, which, however, differs from the abstract idealization of the home by bourgeois rhetoric. The women of the bourgeoisie, such as Lilly Hellström, connect the home with the bourgeois family, which must be defended against the emerging socialism.

The view of the home differs, not only between right and left but also between women in different political parties. This indicates that differences not only are gender-related, but also class-related, and the class perspective also characterizes the speakers' rhetorical strategies. When the right-wing Arvid Lindman describes the nation as a home, he evokes the image of a hierarchical order in which the social classes live side by side in harmony. The Social Democrat Per Albin Hansson's home metaphor is a contrast and a direct and radical critique of the hierarchical society that Lindman defends.

Magnus Gustafson
doktorand i Historie og historiedidaktik
Malmö Universitet
magnus.gustafson@mau.se